

УДК 911'2'5'9 : 502.6] (477.83)

## ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНОГО НАВАНТАЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ

О. Сюмак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Природоохоронна і рекреаційна цінність національного природного парку “Сколівські Бескиди” тісно пов’язані з високим ландшафтним різноманіттям його території. З’ясовано, що ландшафтно-екологічний підхід дає змогу оцінити рівень рекреаційного навантаження на окремий природний територіальний комплекс і його компоненти. Обґрунтовано доцільність використання індикаторів рекреаційного впливу для оцінки і моніторингу стану ПТК. Наведено деякі закономірності просторового розподілу місць відпочинку на гірській території.

*Ключові слова:* природний територіальний комплекс, рекреаційне навантаження, індикатор рекреаційного впливу, національний парк.

Збільшення кількості і площі національних природних парків в Україні є важливим кроком у переході до сталого розвитку. Як відомо, національні парки створюють для охорони природи й організації рекреаційної діяльності. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” (1992) передбачає, щоб створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності проводили з дотриманням режиму охорони природних комплексів та об’єктів. Теоретично це можливо у випадку оптимального функціонального зонування, коли різні функції територіально розділені, та регулювання потоку відвідувачів.

Однак недостатнє фінансування і малий досвід роботи національних природних парків в Україні не сприяють належній організації рекреаційної діяльності, і туристичне використання їхньої території розвивається стихійно, завдаючи шкоди природним територіальним комплексам (ПТК).

Сьогодні найліпшим варіантом використання геосистем національних природних парків вважають екотуризм, який чинить найменший вплив порівняно з іншими рекреаційними заняттями.

Проте особливості природних умов і географічного положення НПП “Сколівські Бескиди” не дають змоги концентрувати увагу лише на розвитку екотуризму. По-перше, виявлено великі запаси бальнеологічних ресурсів – десятки джерел лікувальних мінеральних вод. Найбільше значення мають води типу “Нафтуся” у північній частині парку. На їхній базі нині активно розвивається курорт Східниця. По-друге, вигідне для розвитку туризму вихідного дня географічне положення в межах густонаселеної Львівської обл., зокрема 2 год транспортної доступності від м. Львова, 1 год і менше – від кількох середніх і малих міст, у тому числі й курортів (Дрогобич, Стрий, Трускавець, Моршин та ін.). Звичайно, таке розміщення забезпечує високий і стабільний туристичний попит. По-третє, на території парку є історичні й археологічні об’єкти все-

українського значення (залишки фортеці Тустань на Урицьких скелях поблизу Східниці).

Територію господарської зони, зон стаціонарної і регульованої рекреації можна використовувати для організації відпочинку й оздоровлення населення. Тільки заповідна зона повинна бути повністю закрита для відвідувачів.

Закономірності розподілу рекреаційного навантаження в умовах національних природних парків потрібно враховувати в разі функціонального зонування території.

Однією з найважливіших проблем, що ускладнює менеджмент, є відсутність методики визначення прийнятної рівня рекреаційного впливу на ПТК. Тому її створення і використання на практиці – необхідна умова для сталого функціонування природоохоронних територій України.

Питанням вивчення рекреаційного навантаження і регулювання впливу на природні комплекси й об'єкти національних парків в останні роки приділяють багато уваги. Цікавим дослідженням є праця А.Д. Каліхман та ін. [2], в якій на прикладі конкретних рекреаційних ділянок Прибайкальського і Забайкальського національних парків Росії схарактеризовано можливості використання відомої на заході методики гранично-допустимих змін (The limits of acceptable change). У наведеній методиці головним завданням є визначення деякої дозволеної кількості змін за функціональними зонами (“класами відповідності”).

В.П. Чижова, Н.В. Моралева [11] для природоохоронних територій запропонували виділяти низький, середній і високий рівні допустимого навантаження залежно від зонування.

Окремі аспекти рекреаційного навантаження вивчають українські дослідники Н. Блага, А. Рудик [1], І. Нога, В. Шаталов та ін. [4], А. Романів та О. Романів [6], І. Рожко та ін. [5], Я. Тимчук, О. Киселюк [9].

Огляд літератури засвідчує, що сьогодні не розроблено методики визначення рівня рекреаційного впливу на геосистеми в умовах національних природних парків.

Ми мали на меті довести, що територіальний розподіл рекреаційного навантаження на геосистеми в умовах національного парку має певні закономірності, а також обґрунтувати використання найважливіших індикаторів рекреаційного впливу, які можуть бути корисними в разі рекреаційних досліджень за умови гірської природоохоронної території.

Національний природний парк “Сколівські Бескиди” розміщений у гірській частині Львівської обл. в басейні р. Стрий та її притоки – р. Опір. Унікальним природним багатством на території парку є підземні води; тут використовують десятки цілющих джерел. Не менша цінність високого біологічного і ландшафтного різноманіття. За різними попередніми підрахунками, на території НПП зростає від 634 до 1 200 видів судинних рослин, з яких понад 50 – червонокнижні [8, 10]. Нараховано 235 видів хребетних тварин, з них 29 червонокнижних [10]. Рідкісні види неможливо зберегти без охорони ПТК загалом.

Парк охоплює такі ландшафтні місцевості бескидської групи ландшафтів:

- 1) долини головних рік з фрагментами нижніх терас;
- 2) днища долин поздовжньокарпатського простягання малого падіння;
- 3) днища долин потоків і зворів поперечного до скиб простягання;
- 4) низькогірні широкі міжскибові зниження з фрагментами днищ давніх стокових поздовжніх долин;

5) середньогірні вузькі міжскибові зниження, розчленовані поздовжніми долинами потоків;

6) низькогірні спадисто- і крутосхилі розчленовані хребти, їхні останці і відроги, сформовані у м'якому фліші;

7) середньогірні крутосхилі сильно розчленовані зворами хребти та їхні фрагменти з твердого флішу [3].

Сьома з перелічених місцевостей має найбільшу площу і найліпше збережені природні геосистеми.

З високим ландшафтним різноманіттям тісно пов'язане багатство природних рекреаційних ресурсів.

Розміщення закладів стаціонарного відпочинку і лікування переважно приурочене до ландшафтних місцевостей днищ головних рік з фрагментами нижніх терас і днищ долин поздовжньокарпатського простягання малого падіння, здебільшого на межі з низько- або середньогірними місцевостями. Зони короточасного відпочинку тяжіють до контакту двох і більше ландшафтних місцевостей. Наприклад, для зони відпочинку "Павлів Потік", що на околиці м. Сколе, за картою Б. Мухи [3], характерні чотири місцевості.

Доведено, що під впливом рекреації зазнають змін усі компоненти ПТК. Передусім страждають тваринний світ і рослинність. Ознакою початку незворотних змін у ПТК, які можуть призвести до його повної перебудови, є порушення ґрунтового покриву [7]. Оскільки всі компоненти взаємопов'язані, то декілька індикаторів дають змогу приблизно оцінити вплив, якого зазнає геосистема в цілому.

Сьогодні найбільше використовують бальнеологічні ресурси. Крім джерел на околиці Східниці, відомі мінеральні води в Уричі, на Павловому Потіці, на р. Кам'янці поблизу м. Сколе.

Великий потенціал для пізнавального туризму й екскурсій використовують частково і нерівномірно. В окремих місцях рекреаційне навантаження зависоке для сучасного рівня менеджменту (відомі урочища Журавлине в басейні р. Кам'янки, Тустань в Уричі). Збереження рідкісних угруповань чи окремих видів флори і фауни повинно стати найважливішим лімітувальним чинником за умов національного природного парку. Уже виявлено близько 250 місцезнаходжень рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги [8].

Польові ландшафтно-екологічні дослідження рекреаційного навантаження на ключових ділянках важко проводити без детальної ландшафтної карти (бажано масштабу 1:25 000) і даних геоботанічних обстежень. Ландшафтно-екологічний підхід дає змогу оцінити стан ПТК загалом і його окремих компонентів та елементів. Наприклад, на окремих ділянках зони регульованої рекреації з низьким рівнем використання достатньо контролювати стан популяції виду, який перебуває під загрозою зникнення, тоді як у популярних зонах відпочинку треба оцінювати стан ПТК загалом (не допускаючи деградації і втрати захисних функцій). Також зазначимо, що однакова кількість відвідувачів може створювати низьке або високе навантаження на ділянки з різною природоохоронною цінністю.

Стан урочища ми оцінюємо за окремими ознаками впливу, які разом характеризують рівень рекреаційного навантаження. Як головні індикатори рекреаційного впливу доцільно використовувати такі:

- густота, ширина та глибина врізу стежок;
- відсоток вибитого мохово-трав'яного покриву;

- кількість і розподіл сміття, його види;
- кількість слідів від вогнищ;
- відсоток проективного покриття синантропної рослинності.

Якщо всі індикатори наявні разом, то це означає високий рівень впливу. Існує проблема кількісної та якісної оцінки. Оптимальним варіантом можна вважати порівняння порушеної ділянки з контрольною геосистемою, яка не зазнає рекреаційного тиску.

Під час польових досліджень виділяли стежки трьох категорій – від ледь помітної вузької (ширина 20–30 см) до заглибленої нижче поверхні ґрунту широкої (ширина понад 40–60 см, глибина врізу 5 см і більше). За умов сильно пересіченого рельєфу ширина стежки і глибина врізу мають однаково важливе значення для моніторингу впливу та планування заходів з підтримки стежок.

Сліди від вогнищ відображають місця більш-менш тривалого перебування відвідувачів, вони існують п'ять–сім років, їх легко виявити. Витоптаність мохово-трав'яного покриву легко оцінити візуально (у відсотках). Для врахування природного проективного покриття найліпшим є метод порівняння з контрольною ділянкою, яка не зазнає впливу.

Складніше оцінити засміченість території. На нашу думку, один–два фрагменти сміття в полі зору не заважають більшості відвідувачів, в іншому випадку відпочивальники починають шукати чистіше місце. В гірських умовах це означає пошкодження всіх прилеглих ПТК на слабкоспадистих схилах і вирівняних поверхнях з легкопрохідною рослинністю. Наявність і проективне покриття рудеральних та синантропних видів рослин також є важливою діагностичною ознакою. Цей індикатор може бути головним під час дослідження стійких до витоптування лучних комплексів.

Простежуються деякі закономірності в розподілі по території парку популярних, що стихійно формуються, місць відпочинку і наметних стоянок. Часто виявляють приуроченість їх до меж геосистем (рангу місцевості й урочища):

- на берегах водойм (річок, потоків, озер). Використовують ділянки піщано-галечникової заплави, нижніх терас, рівних берегів. Скупчення рекреантів можна спостерігати біля водоспадів, перекатів, відслонень;
- геосистеми з контрастним рельєфом і/або рослинністю. Біля крутих перегинів схилів, уступів терас, над урвищами і відслоненнями, на краю галявини або луки над глибоким залісненим звором. Як звичайно, це підвищені місця з хорошим оглядом;
- вирівняні поверхні хребтів, вершин, слабоопуклі підвищені урочища з різноманітною рослинністю (лучна, рідколісся) і хорошим оглядом;
- узлісся і рідколісся на схилах південних експозицій, ялівцево-березові, вересові й орлякові березові ліси, переважно з далекою видністю.

Саме в таких місцях доцільно проводити благоустрій. Якщо територія не засмічена, більшість людей використовуватиме старі місця для вогнищ. Проблема збільшення їхньої кількості не лише в пошкодженні ґрунту і рослинності вогнем, у разі зміни місця відпочинку пошкоджують, витоптують великі ділянки геосистем. Для прикладу, уздовж північного берега ставу (зона відпочинку “Павлів Потік”) на ділянці близько 100 м є 11 добре помітних слідів від вогнищ. Тому повністю переважає синантропна лучна рослинність. За умови стабілізації місць відпочинку сильно змінені ділянки займали б меншу площу. Також нерідко доводиться спостерігати, як місця вогнищ пе-

ретворюються на смітники, що особливо негативно впливає на естетичну цінність території і враження відвідувачів парку.

Отже, результати досліджень засвідчили, що в умовах природних ландшафтів національних парків чітко виявлена тенденція приуроченості найпопулярніших місць відпочинку до меж контрастних геосистем. Оскільки рекреаційна діяльність нерідко суперечить природоохоронній функції НПП, то вона не може розвиватися стихійно. Ландшафтно-екологічний підхід до організації території і системи моніторингу потребує карт генетико-морфологічної і біоцентрично-мережної структури. Сучасний стан ПТК зручно оцінювати за допомогою індикаторів рекреаційного впливу. Однією з найскладніших проблем є вивчення реакції геосистем різних видів на лінійні рекреаційні навантаження.

На нашу думку, перед створенням зон відпочинку необхідно провести інвентаризацію флори і фауни на запропонованих ділянках. За умови позитивного висновку ботаніків і зоологів можна облаштувати місця для відпочинку відвідувачів. Ми будемо продовжувати роботу, щоб створити карти біоцентрично-мережної ландшафтно-територіальної структури, виділити біоцентри, біокоридори, інтерактивні елементи та бар'єри для поширення видів. Такі дослідження допоможуть менеджерам розділити в часі й просторі відвідувачів і види, що потребують охорони. Також необхідно нанести на ландшафтну карту розподіл рекреаційного навантаження з виділенням урочищ, які потребують постійного моніторингу.

1. *Блага Н.Н., Рудык А.Н.* Нормирование рекреационных нагрузок на городские и пригородные ландшафты: основные аспекты // Уч. зап. Таврического национ. ун-та. – 2001. – Т. 14 (53). – № 1. – С. 22–25.
2. *Калихман А.Д., Педерсен А.Д., Савенкова Т.П., Сукнев А.Я.* Методика “Пределов допустимых изменений” на Байкале – участке Всемирного наследия ЮНЕСКО. – Иркутск: Оттиск, 1999. – 100 с.
3. *Муха Б.* Ландшафтна карта Львівської області масштабу 1:200 000 // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2003. – Вип. 29. – Ч.1. – С. 58–65.
4. *Нога И.В., Шаталов В.М., Корнилова Н.В., Расин Ю.Г.* Допустимая рекреационная нагрузка на линейных маршрутах в объектах природно-заповедного фонда Украины // Вісн. Донец. ін-ту туристичного бізнесу. – 2004. – № 8. – С. 227–232.
5. *Рожко І.М., Койнова І.Б., Матвій В.П.* Екологічні проблеми рекреаційного використання Чорногірського масиву Українських Карпат // Наук. дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат та стан збереження природних екосистем в контексті сталого розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю Карпатського НПП. м. Яремче, 20 жовтня 2005 р. – Яремче, 2005. – С. 157–161.
6. *Романів А., Романів О.* Обґрунтування мережі туристичних маршрутів національного природного парку “Синевир” на засадах ландшафтознавчих досліджень // Фіз. географія та геоморфологія. – 2004. – Вип. 46. – Т.1. – С. 243–250.
7. *Смирнова Э.Д., Чижова В.П.* Охрана природы рекреационных территорий // Географические исследования в Москов. ун-те. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1976. – С. 150–158.
8. *Соломаха В.А., Якушенко Д.М., Крамарець В.О.* та ін. Національний природний парк “Сколівські Бескиди”. Рослинний світ. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 240 с.
9. *Тимчук Я.Я., Киселюк О.І.* Рекреаційно-ресурсний потенціал Говерляньського ПОНДВ // Наук. дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат та стан збереження природних екосистем в контексті сталого розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю Карпатського НПП. м. Яремче, 20 жовтня 2005 р. – Яремче, 2005. – С. 205–207.

10. Ткачик В., Баица Т., Різун В. “Сколівські Бескиди”: перше знайомство // Зелені Карпати. – 2001. – № 1–2. – С. 30–36.

11. Чижова В.П., Моралева Н.В. Допустимые рекреационные нагрузки в охраняемых природных территориях (на примере природного парка “Налычево”) // Сохранение биоразнообразия Камчатки и прилегающих морей: Материалы V научн. конф. Петропавловск-Камчатский, 22–24 ноября 2004 г. – Петропавловск-Камчатский, 2004. – С. 4–7.

#### **ABOUT NECESSITY OF LANDSCAPE-ECOLOGICAL APPROACH TO THE ESTIMATE OF RECREATION PRESSURE IN NATIONAL PARKS**

**O. Syumak**

*Ivan Franko National University of Lviv,  
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The nature protection and recreation value of natural national park “Skolivs’ki Beskydy” is closely connected with high landscape diversity on the territory. It has been shown that the landscape-ecological approach allows estimating the level of recreation pressure on the separate natural territorial complex and on its components. The expedience of use of the recreation impact indicators for the valuation and monitoring of the natural territorial complex state is substantiated. Some regularities of space distribute of the recreation places in mountain territory has been given.

*Key words:* natural territorial complex, recreation pressure, recreation impact indicator, national park.

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2006

Прийнята до друку 27.09.2006